

Prof. dr hab. Agnieszka Kijewska

Lublin, 26. 08. 2020

Katedra Historii Filozofii Starożytnej i Średniowiecznej

Instytut Filozofii KUL JP II

agnieszka.kijewska@kul.pl

**RECENZJA DOROBKU NAUKOWEGO, DYDAKTYCZNEGO I
ORGANIZACYJNEGO DR. RAFAŁA TOCZKI W ZWIĄZKU Z POSTĘPOWANIEM
HABILITACYJNYM**

1. Informacje ogólne o habilitancie:

Dr Rafał Toczko w roku **2005** ukończył studia filozoficzne na Wydziale Humanistycznym UMK i uzyskał tytuł magistra filozofii na podstawie rozprawy *Dialektyka Platona iw interpretacji Hansa-Georga Gadamera*, której promotorem był prof. Jarosław Rolewski.

W roku **2007** obronił on rozprawę magisterską na Wydziale Filologicznym UMK, napisaną pod kierunkiem prof. Mariana Szarmacha pt. *Portret Konstantyna Wielkiego w Vita Constantini Euzebiusza z Cezarei*.

W roku **2010** na tymże Wydziale Filologicznym UMK odbyła się obrona rozprawy doktorskiej Rafała Toczki napisanej pod kierunkiem dr hab. Przemysława Nehringa, a zatytułowanej *Obraz heretyka. Pelagiusz i jego poglądy w pismach Augustyna z lat 415-418*. Recenzentami pracy byli prof. Ewa Wipszycka-Bravo oraz prof. Marian Szarmach.

Od **1. 10. 2010** dr Rafał Toczko jest zatrudniony na stanowisku adiunkta w Katedrze Filologii Klasycznej UMK.

2. Osiągnięcia naukowe habilitanta:

Jako główne osiągnięcie naukowe została przedstawiona monografia *Crimen Obicere. Forensic Rhetoric and Augustine's anti-Donatist Correspondence* (Vandenhoeck and

Ruprecht, Göttingen 2020), która jest efektem grantu badawczego NCN (2015/17/D/HS2/01238).

Książka składa się ze Wstępu, trzech, odpowiednio ustrukturuowanych rozdziałów, Zakończenia oraz wykazu bibliografii, spisu anty-donatystycznych listów św. Augustyna oraz indeksów. We wprowadzeniu Rafał Toczko precyzyjnie określa zadania, jakie stawia sobie w tej książce. Nawiązując do faktu, iż Augustyn był nauczycielem retoryki (por. *Wyznania* IV, 2) stwierdza, że chociaż po przejściu na chrześcijaństwo porzucił on ten zawód, to jednak nie przestał modelować swojego własnego dyskursu według zasad retoryki, którą mistrzowsko opanował i pojmował jako istotny element stylu (por. s. 11-12). Pierwszym zatem i podstawowym pytaniem badawczym, jakie stawia przed sobą autor jest problem tego, jak Augustyn formował swój dyskurs albo prezentował swoją argumentację w kontekście polemiki doktrynalnej (por. s. 12). W omawianej książce zagadnienie to jest ujęte na tle analizy korespondencji św. Augustyna, tj. jego 36 ocalałych, skierowanych przeciw donatystom, listów. Rafał Toczko sygnalizuje we wstępie, iż listy odgrywały istotną rolę w chrześcijańskich kontrowersjach z racji szybkiego i szerokiego rozprzestrzeniania się oraz możliwości zastosowania różnych form perswazji, co doskonale pokazuje retoryczne strategie św. Augustyna. W tym kontekście autor stawia sobie bardziej szczegółowe zadanie pokazania, jak Augustyn wykorzystywał narzędzia retoryczne, zwłaszcza Hermagorasową teorię *status* do kształtowania strategii polemicznej (por. s. 12). W ten sposób ma zostać ukazana matryca tych listów, która w zasadniczej mierze została uformowana przez techniki retoryki sądowej (por. s. 13).

Rafał Toczko realizuje postawione przed sobą cele w trzech krokach: najpierw, w części pierwszej swojej książki, przedstawia szerszy, literacko-kulturowy kontekst antydonatystycznej korespondencji Augustyna, w części drugiej analizuje zarzuty wysuwane przez katolików wobec donatystów, a w części trzeciej obronę katolików przed oskarżeniami ze strony „partii Donata”. W pierwszym rozdziale części pierwszej autor prezentuje najważniejsze rysy starożytnej epistolografii. Część tę uzupełnia znakomity, obszerny artykuł habilitanta opublikowany w ważnej książce *Scrinium Augustini. The World of Augustine's Letters* (wyd. P. Nehring, M. Stróżyński, R. Toczko, Brepols 2017), a zatytułowany *Debating through the Letters vs. Live Discussions. The Patterns of ars disputandi in Augustine's Correspondence* (s. 149-178).

Rafał Toczko wykazuje, jak ważną rolę odgrywała korespondencja w życiu intelektualnym późnego antyku, a sztuce epistolarnej oddawali się z pasją tacy autorzy jak św. Ambroży z Mediolanu, Symmach, Hieronim ze Strydonu (por. s. 18 i n.). Używając wyrażenia Toma Standage Toczko określa ówczesną funkcję listów mianem „wpisów do bloga”, co wskazuje m. in. na ich istotną funkcję performatywną w kształtowaniu autorytetu ich autora (por. *Debating*, s. 154, 170). Inną ważną charakterystyką listów było to, że stwarzały one wrażenie „publicznej intymności” (por. s. 17; *Debating*, s. 154 i n.). Mając określonych adresatów, w strukturę listu byli wpisani inni potencjalni czytelnicy, do których listy często docierały zanim wpadły w ręce właściwego odbiorcy. Poszerzając nieco tezę wysuniętą przez Jennifer Ebbeler na temat funkcji listów Augustyńskich jako nakierowanych na przyjacielską „korektę” postawy ich odbiorcy, Toczko podkreśla także polemiczny kontekst korespondencji (por. s. 211; *Debating*, s. 177; Autoreferat, s. 4). To właśnie ten kontekst polemiczny był – zdaniem habilitanta – przyczyną tego, że antydonatystyczna korespondencja Augustyna jest wyraźnie przesiąknięta retoryką prawniczą (por. s. 27).

Opierając się na katalogu listów Augustyńskich wymienionych w katalogu (*Indiculu*) biografą Augustyna, Possydiusza z Kalamy (por. s. 18) habilitant poddaje szczegółowej analizie grupę listów antydonatystycznych, z których pierwszy (ep. 23) powstał około 391 roku, a ostatnie (ep. 185, 204, 208) z 423 (por. s. 21). Pomijając jednak aspekt chronologiczny Augustyńskiej korespondencji antydonatystycznej, Rafał Toczko argumentuje (hipoteza robocza) na rzecz spójności zastosowanych w listach strategii retorycznych (por. s. 32). Poprzez swoją korespondencję Augustyn zamierzał nie tylko wpłynąć na adresatów swoich listów (hierarchów donatystycznych, urzędników cesarskich), ale za ich pośrednictwem ukształtować szersze grono odbiorców takich, jak grupy świeckich katolików i donatystów, członków hierarchii obu kościołów, elity rządzące Afryką, a także opinię publiczną spoza Kościoła afrykańskiego (por. s. 41, 47). Sam w swoich listach zachęcał do dzielenia się nimi, zarówno w środowisku katolików, jak i donatystów, i w ten sposób do wzięcia udziału w kontrowersji (por. s. 43).

Rozdział drugi tej części rozpoczyna się analizą Augustyńskiej korespondencji w świetle zasad retoryki prawniczej. Celem Augustyna jest przekonanie donatystów do powrotu do Kościoła katolickiego i zakończenie schizmy, a w ostatecznej perspektywie celem jest ich zbawienie, dlatego istotnym elementem perswazji jest retoryka prawnicza (por. s. 49-50). Habilitant odwołuje się w tym miejscu do teorii Hermagorasa z Temnos, który był autorem

najbardziej wpływowej teorii zastosowania retoryki do kwestii prawnych, tzw. teorii *status* (por. s. 52). Toczko przybliżyła tę teorię omawiając różne typy *status* (*coniecturalis definitionis, qualitatis, translationis, legales*; por. s. 52-64). Autor twierdzi, że Augustyn jako wytrawny nauczyciel retoryki nie mógł nie znać teorii *status* i różnych argumentacyjnych toposów z nią związanych (por. s. 64). Jako biskup, który musiał zachowywać także regulacje prawa państwowego, dlatego można przypuszczać, że był on także dobrze obeznany z nauką prawa (por. s. 67). To połączenie elementu retorycznego i prawniczego stanowi – zdaniem Rafała Toczko – istotny rys postawy Augustyna w kontrowersji donatystycznej (por. s. 67).

W następnym rozdziale autor pokazuje, w jaki sposób Augustyn prezentował kontrowersję donatystyczną jako spór prawny (por. s. 68 i n.). Ten wątek Toczko poruszył także we Wstępie do swojego przekładu listu 87 [do Emeryta], opublikowanego w *Vox Patrum* (37/2017/801-812): „Augustyn explicite przedstawia siebie i Emeryta jako dwie strony sporu sądowego, w którym sędzią jest Bóg (paragraf 10). Emeryt pełni tutaj rolę reprezentanta całej oskarżonej grupy, która tak naprawdę jest sądzona” (s. 803).

Zdaniem habilitanta zwrócenie uwagi na spór z donatystami w aspekcie prawnoretorycznym pozwala właściwie umiejscowić tę kontrowersję, która ma – jego zdaniem - mniejsze znaczenie teologiczne, niż np. dyskusja z pelagianami (por. s. 80 i n.). Wydaje mi się jednak, że ten teologiczny, a w zasadzie pastoralny aspekt tej kontrowersji jest także „wart trudu” (por. s. 81), gdyż konsekwencje tego sporu w obszarze sakramentologii i eklezjologii mogły być katastrofalne. Myślę, że Augustyn, jako biskup, miał wyraźną świadomość negatywnych konsekwencji dla ważności sakramentów idei powtarzania sakramentu chrztu, który w ten sposób staje się jakąś namiastką sakramentu pokuty, który w pełni wykształcił się dopiero w wieku VII: „W pierwszych wiekach pojednanie chrześcijan, którzy popełnili po chrzcie szczególnie ciężkie grzechy (na przykład bałwochwalstwo, zabójstwo czy cudzołóstwo), było związane z bardzo surową dyscypliną wymagającą od penitentów odbycia publicznej pokuty a grzechy, często trwającej przez długie lata, zanim otrzymali dar pojednania. Do tego ‘stanu pokutników’ (...) można było zostać dopuszczonym bardzo rzadko, a w niektórych regionach tylko raz w życiu” (KKK 1447). Idea powtórnego chrztu mogła być zatem jakąś formą mniej skomplikowanego przywrócenia na łono wspólnoty (innej wprawdzie), co wydają się potwierdzać te fragmenty z listów Augustyna, w których pokazuje on wątpliwą moralną postawę niektórych donatystycznych przywódców (por. s. 193 i n.)

Podobnie trudne do zaakceptowania z punktu widzenia etyki jest przekonanie, że można doznać skażenia przez grzechy innych członków wspólnoty. W ten sposób zostaje bowiem uchylona indywidualna odpowiedzialność człowieka za jego czyny. Sądzę, że swoistą odpowiedzią Augustyna na te zarzuty były także – pośrednio – jego *Wyznania*, które rozpoczął pisać po wyświęceniu na biskupa w roku 397, a zakończył najprawdopodobniej w roku 401. Jak sam Augustyn pisze w *Sprostowaniach*, wyznaje tam swoje grzechy, aby wychwalać Boga „zarówno ze złych, jak i z dobrych” uczynków (II, 32). Niemało znajdziemy tam opisów owych „złych uczynków”, za które Augustyn bierze odpowiedzialność i które ujawnia z ostrą szczerością.

Te i inne zarzuty, które katolicy wysuwali przeciw donatystom - przede wszystkim zarzut schizmy - oraz sposób, w jaki te oskarżenia pojawiają się w korespondencji Augustyna, są przedmiotem analiz habilitanta w części drugiej książki. Część trzecia prezentuje sposób, w jaki Augustyn odpowiadał na zarzuty formułowane wobec katolików przez donatystów: zarzut prześladowań i odwoływania się do siły oraz zarzut zdrady, a zarazem zarzut „wydania” świętych ksiąg (*traditio*). Te partie omawianej książki są niezwykle erudycyjne a zarazem źródłowe. Rafał Toczko z ogromną swobodą porusza się po obszarze starożytnej retoryki i wykazuje się znakomitą znajomością twórczości Augustyna, zwłaszcza jego epistolografii. Zastosowanie zasad retoryki prawniczej do kształtowania polemiki z donatystami zostało przedstawione w sposób mistrzowski i przekonujący. Toczko doskonale zna literaturę przedmiotu, a przede wszystkim, na jej tle, potrafi jasno i wyraźnie zaprezentować swoje własne stanowisko (por. Autoreferat, s. 6 i n.).

Wnioski, do jakich Toczko dochodzi są sformułowane z całą wyrazistością i wsparte poprzedzającymi je wywodami. Habilitant wykazał, że Augustyn w swojej dojrzałej działalności nie zarzucił klasycznej retoryki, którą niegdyś wykładał, ale stanowiła ona istotny element jego strategii polemicznej (por. s. 211; Autoreferat, s. 3). Ten polemiczny dyskurs był kształtowany według używanej przez antycznych prawników teorii *status* i wykorzystana do odparcia zarzutów przeciwnika i sformułowania własnych oskarżeń (por. tamże). Autor podkreśla, że choć Augustyn nie lekceważył żadnego z tradycyjnych środków perswazji, a mianowicie *logos*, *ethos*, *pathos*, to jednak najczęściej odwoływał się do rozumu w kształtowaniu najbardziej mocnych argumentów zgodnie z zasadami najlepszej praktyki starożytnej retoryki (por. s. 213).

Uzupełnieniem (nie: powtórzeniem!) rozważań przeprowadzanych w książce są artykuły *The Ways of Ridiculing the Opponents in Augustine's Letters. The case of the Donatists* („Zeitschrifts für Antikes Christentum” 22/2018, 91-109) oraz *Użycie argumentacji patrystycznej w listach antydonatystycznych św. Augustyna* („U schyłku starożytności” 15/2016, 81-96). W tym ostatnim tekście Toczko pisze: „Celem mojego artykułu jest dowiedzenie, że Augustyn jeszcze przed rokiem 411 wykorzystywał w swojej korespondencji polemiczną argumentację z opinii eksperta, czyli, inaczej mówiąc, argumenty oparte na cytatach z pism chrześcijańskich” (s. 86). Polemizując z tymi (Maschio, Rebillard), którzy sugerują, że podejście Augustyna jest świadectwem zaadaptowania nowej metody, Toczko twierdzi, że Augustyn „działa jak dobry retor, który zauważa szansę użycia polemicznej broni adwersarza do swoich celów. Przez użycie tego samego środka argumentacyjnego może bowiem zarówno wytknąć błędy w poglądach przeciwników, jak i dowieść, że są oni nieudolnymi interpretatorami nie tylko Pisma Świętego, lecz także pism niekanonicznych” (s. 99).

Dr Rafał Toczko jest niezwykle sprawnym i rozumiejącym tłumaczem łacińskich tekstów klasycznych. Tym bardziej chciałabym podkreślić tę część jego aktywności, że praca translatorska nie jest właściwie doceniona w skali punktacji przyznawanej za pracę naukową. Moim zdaniem, jest to jednak bardzo ważna, niejednokrotnie podstawowa część aktywności naukowej na polu humanistyki.

Habilitant ma w swoim dorobku tłumaczenie tekstu żywotów św. Germana z Auxerre i św. Genowefy zebranych w tomie *Żywoty galijskie* (Tyniec 2015). Tłumaczenie to zostało zaopatrzone obszernym wstępem (s. 87) omawiającym biografie tych dwojga ważnych patronów Francji na tle sytuacji społeczno-politycznej w Galii w V i VI wieku. Dr Toczko nie ogranicza się do zaprezentowania *Żywotów* i ich bohaterów, ale przeprowadza ciekawe analizy porównawcze z innymi tego typu utworami (zwłaszcza z *Żywotem św. Marcina Sulpicjusza Sewera*) oraz wskazuje na możliwe cele, jakie przyświecały ich powstaniu. O *Żywocie św. Germana* pisze: „Być może rację miał więc Ian Wood, który stwierdzał, że dzieło to napisane zostało jako swego rodzaju podręcznik dla biskupów galijskich w czasach kryzysowych lat 470-490” (s. 26). A w odniesieniu do *Żywota Genowefy* tłumacz sugeruje: „W tym sensie mamy do czynienia właściwie nie tyle z kontynuacją modelu świętości stworzonego przez Sulpicjusza Sewera i Konstancjusza z Lyonu, co z próbą stworzenia

nowego modelu – świętej kobiety. Być może autor czynił to z myślą o frankijskiej królowej, Klotyldzie, która chciała mieć poprzedniczkę w swojej działalności religijnej” (s. 59).

Wprowadzenie do książki jest zatem niezwykle interesującym, dogłębnym studium, a samo tłumaczenie *Żywotów* zaopatrzone zostało odpowiednimi odautorskimi przypisami.

Niemalym wyzwaniem było także przygotowane wraz z Genowefą Malicką tłumaczenie *Dialogu o szachownicy, czyli o urzędzie skarbu w średniowiecznej Anglii* Richarda fitz Nigela z 1178 r (Toruń 2018). Dzieło to jest najprawdopodobniej pierwszym traktatem z zakresu rachunkowości (por. S. Sojak, *Wokół szachownicy*, s. VII). Tekst odznacza się bogactwem „środków wyrazu”, licznymi odwołaniami do literatury klasycznej, a jednocześnie zawiera szereg nieprzekładalnych terminów dotyczących systemu podatkowego i prawa angielskiego w XII wieku (por. s. XXXIII). Lektura tego tekstu przekonuje, że tłumacze dobrze sobie poradzili z tym wyzwaniem.

Oprócz monografii będącej głównym osiągnięciem habilitacyjnym Rafał Toczko jest autorem znakomitej książki *Jak zostać heretykiem. Przypadek Pelagiusza* (Toruń 2012). Ta monografia jest poprawioną wersją jego rozprawy doktorskiej, dlatego nie omawiam jej tutaj. Zainteresowanie kontrowersją pelagiańską ukształtowane przy okazji tych badań, znalazło dojrzały wyraz w ważnych tekstach ogłoszonych w języku angielskim w czołowych patrystycznych periodykach: *The Image of Templum Dei in Pelagius and Augustine* („Augustiniana” 63/2013, 231-255), *Heretic as Bad Rethorician: How Augustine Discredited Pelagius* („Augustinian Studies” 42:1/ 2011, 211-231) oraz *Rome as the Basis of Argument in the So-called Pelagian Controversy (415-418)* [„Studia Patristica” LXX/2013/649-659]. Dr Toczko zaprezentował się tutaj jako znakomity znawca myśli Augustyńskiej.

Przedstawiając osiągnięcia habilitanta w formie ilościowej należy zauważyć, że do jego dorobku wchodzi 2 monografie autorskie, 2 monografie (jedna współautorska) zawierające tłumaczenia tekstów klasycznych, 13 artykułów opublikowanych w czasopiśmie bądź wydawnictwach zbiorowych (w tym 6 w języku angielskim) i jedno tłumaczenie Augustyńskiego Listu 87 wydane w „Vox Patrum”.

Ponadto habilitant opublikował 6 artykułów recenzyjnych w tym 3 w języku angielskim w ważnych naukowych periodykach („Augustiniana”, „Louvain Studies”). Rafał Toczko wzięł czynny udział w 17 konferencjach naukowych, w tym w 10 konferencjach międzynarodowych. Był członkiem komitetów organizacyjnych 3 konferencji

międzynarodowych i 1 konferencji krajowej. Był głównym wykonawcą w grantie NCN (Opus) oraz jest kierownikiem grantu NCN (Sonata): *Early Christian Bishop as a Polemist. Rhetorical Strategies in the epistolary Polemics of saint Augustine of Hippo.*

Habilitant jest członkiem International Association of Patristic Studies oraz Polskiego Towarzystwa Filologicznego (w latach 2013-2017 i od 2019 – członek zarządu).

Rafał Toczko posiada bogate doświadczenie we współpracy z międzynarodowymi ośrodkami badawczymi: wielokrotnie realizował staże badawcze na uniwersytetach w Leuven, Heidelbergu, Würzburgu, Cambridge, Oxfordzie czy Londynie (Warburg Institute, Stypendium Fundacji Lanckorońskich). Habilitant rozwija intensywną współpracę z wybitnymi znawcami myśli patrystycznej (Augustyńskiej) zarówno w kraju, jak i zagranicą (M. Lamberigts, A. Dupont, Ch. Tornau, Ch. Müller).

Cytowania jego publikacji na podstawie różnych baz danych lokują się między 1 a 8, a Indeks Hirscha wynosi 1. Nie są to wysokie współczynniki, ale należy zauważyć, że w obszarze humanistyki recepcja tekstów naukowych ma nieco inny charakter niż w obszarze nauk ścisłych.

Uważam, że dr Rafał Toczko jest dojrzałym, samodzielnym uczonym o ugruntowanej międzynarodowej pozycji. Jego dorobek naukowy kwalifikuję jako wybitny.

3. Osiągnięcia dydaktyczne, organizacyjne i popularyzacja wiedzy:

Dr Toczko w czasie swojej pracy na Uniwersytecie pełnił tam rozmaite funkcje: w latach 2007-2019 był członkiem Rady Wydziału Filologicznego UMK, a od roku 2019 jest członkiem Rady Dyscypliny Literaturoznawstwa na Wydziale Humanistycznym. W latach 2017-2019 był członkiem Wydziałowej Komisji Dydaktycznej, a w roku 2020 elektorem w wyborach Rektora UMK.

W ramach zajęć dydaktycznych habilitant prowadził zajęcia zarówno w języku polskim, jak i angielskim. Były to ćwiczenia, konwersatoria, translatoria, seminaria i wykłady z gramatyki łacińskiej, poezji greckiej, historii kultury, metodologii badań, retoryki, analizy i interpretacji dzieł literackich, komparatystyki literackiej, historii filozofii, kultury i teorii kultury. Sprawował opiekę naukową nad 7 licencjatami oraz był tutorem 6 studentów MISH-u.

Dr Rafał Toczko prowadzi także niezwykle intensywną działalność na polu popularyzacji nauki. W roku 2007 powstała fundacja „Traditio Europae”, która realizuje różne projekty popularyzujące kulturę antyczną wśród młodzieży („Liga Starożytnicza”). W latach 2008-2010 habilitant współorganizował konkurs fotograficzno-plastyczny „Antyk w moim mieście”, a w roku 2014 w ramach akcji „Dotknij Teatru” Rafał Toczko prowadził warsztaty „Spotkanie z Dionizosem”, a od roku 2017 współorganizuje w Toruniu dzień poświęcony publicznej lekturze jednego z tekstów literackich. Habilitant jest także obecny w mediach społecznościowych (fanpage Fundacji Traditio Europae) oraz występuje w programach radiowych i na łamach gazet promując kulturę antyczną. We wrześniu roku 2012 współprowadził kilkudniowe warsztaty „Zagadki filozoficzne” w Centrum Nauki Kopernik.

Od roku 2014 Rafał Toczko jest członkiem Komitetu Głównego Olimpiady Języka Łacińskiego, a od roku 2019 jego przewodniczącym.

Rafał Toczko był wielokrotnie nagradzany za swoją pracę naukową: w roku 2011 uzyskał stypendium IAPS na pobyt na konferencji w Oxfordzie, w 2012 był stypendystą Fundacji Lanckorońskich, w 2014-2017 był stypendystą MNiSW dla wybitnych młodych naukowców, w roku 2017 uzyskał Nagrodę Rektora UMK – wyróżnienie indywidualne, a w roku 2019 Nagrodę zespołową II stopnia.

4. Wniosek końcowy:

Uważam, że osiągnięcia naukowe, dydaktyczne i organizacyjne dr Rafała Toczki w całej rozciągłości spełniają wymogi określone w art. 219 ust.1 pkt 2 ustawy z dnia 20 lipca 2018 r. Prawo o szkolnictwie wyższym i nauce (Dz. U. z 2018 r., poz. 1668 z późn. zm.) i stawiam wniosek, aby dopuścić go do dalszych etapów procedur habilitacyjnych.

A. Kijenski
26.08.2020